

Research article

The Illustrations to Hatifi's Timurnama: An Analysis of Eight Manuscripts Illustrated at Abu'l-Khayrids' Workshops

Mohamad Reza Ghiasian¹ , Zeinab Lak²

1- Associate Professor, Department of Advanced Art Studies, Faculty of Architecture and Art, University of Kashan, Kashan, Iran. (Corresponding Author)

2- Graduate of Art Research, University of Kashan, Kashan, Iran.

<https://doi.org/10.22077/nia.2026.10284.2003>

Received: 18 Oct 2025, **Revised:** 25 Jun 2026, **Accepted:** 27 Jun 2026

Abstract

The decline of the Timurids at the beginning of the 16th century led to the establishment of the Mughal Empire in northern India, the Safavid dynasty in Iran, and the Abu'l-Khayrid (or Shibaniid) rule in Transoxiana. During this period, Timur's image gradually transformed from that of a ruthless and warlike conqueror into a legendary symbol of legitimacy and power. The Abu'l-Khayrids, who ruled Transoxiana for nearly a century, regarded their dynasty as the legitimate successor to the Timurids and positioned themselves in opposition to the Safavids. Their workshops produced numerous manuscripts celebrating Timur's military campaigns. Among these works is 'Abdullah Hatifi's Timurnama, not a historical prose narrative but an epic poem composed in imitation of the Shahnama. To date, more than thirty illustrated copies of the Timurnama survive, at least eight of which were produced in Transoxiana. This article introduces these nine manuscripts and addresses questions concerning the reasons for the popularity of Timurnama production in Abu'l-Khayrid workshops, the migration routes of these manuscripts, and the selection of specific scenes for depiction. The findings indicate that the Abu'l-Khayrid realm was one of the most significant centers for the production of the Timurnama, with the Mughal courts of India serving as its primary destination. It was precisely in these regions that Timur's figure enjoyed the greatest popularity, as they constituted the core territories of his empire and those of his Timurid and Shibaniid successors. The most frequently illustrated subjects include Timur's defeat of Tuqtamish Khan, the conquest of India, and the wedding banquet of Jahangir. The recurrence of these themes is linked both to the availability of established pictorial models—particularly those found in Yazdi's Zafarnama—and to the thematic priorities of the manuscripts' patrons.

Key words: Abu'l-Khayrids, Hatifi's Timurnama, Zafarnama, Bukharan Painting.

1- Email: mrgh73@yahoo.com

2- Email: zeynablak1853@gmail.com

Copyright © 2026 by the Authors

Published by [University of Birjand](https://www.birjand.ac.ir/). Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0>).

مقاله پژوهشی

نگاره‌های تیمورنامه هاتفی تحلیلی بر هشت نسخه مصور شده در کارگاه‌های ابوالخیریان

محمدرضا غیاثیان^۱، زینب لک^۲

۱- دانشیار گروه مطالعات عالی هنر، دانشگاه کاشان، کاشان، ایران. (نویسنده مسئول)

۲- دانش‌آموخته کارشناسی ارشد پژوهش هنر، دانشگاه کاشان، کاشان، ایران

<https://doi.org/10.22077/nia.2026.10284.2003>

دریافت: ۱۴۰۴/۰۷/۲۶، بازنگری: ۱۴۰۵/۰۴/۰۴، پذیرش: ۱۴۰۵/۰۴/۰۶

چکیده

پس از افول تیموریان، تصویر تیمور به تدریج از یک فاتح جنگ طلب و بی‌رحم به نمادی اسطوره‌ای از مشروعیت و قدرت تبدیل شد. ابوالخیریان که به مدت یک قرن فرارود را در اختیار داشتند، حکومت خود را ادامه‌دهنده سلسله تیموری و در تقابل با حکومت صفوی می‌دانستند و در کارگاه‌های آنان کتاب‌های متعددی در وصف جنگاوری‌های تیمور تولید شد. یکی از این آثار، تیمورنامه هاتفی است که نه یک نثر تاریخی، بلکه یک اثر منظوم حماسی به تقلید از شاهنامه است. امروزه بیش از سی نسخه مصور تیمورنامه بر جای مانده است که از میان آن‌ها، می‌توان گفت حداقل هشت نمونه در فرارود مصور شده‌اند. اگرچه تیمورنامه به عنوان یکی از مهم‌ترین حماسه‌های دوران پساتیموری شناخته می‌شود و نسخه‌های مصور آن در سراسر جهان گسترده‌اند؛ اما سهم فرارود به عنوان کانون اصلی کتابت تیمورنامه نادیده گرفته شده است. این مقاله پس از معرفی این نسخه‌ها، به دنبال پاسخگویی به این پرسش‌هاست که ویژگی‌های بصری و سبکی نگاره‌های این نسخه‌ها چیست؟ صحنه‌های پرتکرار ترسیم شده در این نسخه‌ها کدام‌اند و چه دلیلی برای تکرار آن‌ها وجود دارد؟ این پژوهش از نوع کیفی است که به شیوه توصیفی-تحلیلی و تاریخی انجام شده و از روش مطالعات اسنادی و میدانی بهره گرفته است. پرتکرارترین موضوعات نگاره‌ها، شکست تقيتمش خان، فتح هند و عروسی جهانگیر است. تکرار این مضامین ازسویی با الگوهای در دسترس هنرمندان مرتبط است و ازسوی دیگر نشان‌دهنده اهمیت این موضوعات برای تولیدکنندگان این نسخه‌هاست. این نگاره‌ها متأثر از سبک هرات هستند؛ ولی فضا سازی تخت و ساده‌تری را به نمایش می‌گذارند که حکایت از سبک بومی هنرمندان فرارود دارد.

واژه‌های کلیدی: ابوالخیریان، تیمورنامه هاتفی، ظفرنامه، نگارگری بخارا.

1- Email: mrgh73@yahoo.com

2- Email: zeynablak1853@gmail.com

مقدمه

با آغاز قرن دهم هجری قمری تحولات سیاسی مهمی در ماوراءالنهر یا فرارود رخ داد. تیموریان که بیش از یک قرن بر فرارود، بلخ و خراسان حکومت کرده بودند، بیرون رانده شدند و حکومت مغولان را در شمال غربی هند تأسیس کردند. خراسان که بیش از یک قرن به سمت آسیای مرکزی گرایش داشت، به دولت جدید صفوی ملحق شد. خان‌های جغتایی، مشروع‌گزاران حکومت تیموریان در آسیای مرکزی، از شرق فرارود بیرون رانده شدند و دولت جدیدی را به مرکزیت کاشغر و یارکند تأسیس کردند. در فرارود نیز محمدخان شیبانی (حک. ۹۰۷-۹۱۶ ق. / ۱۵۰۱-۱۵۱۰ م.)^۱ سلسله‌ای را تأسیس کرد که به مدت یک قرن (تا ۱۰۰۷ ق. / ۱۵۹۹ م.) دوام آورد. این سلسله را که به اشتباه «شیبانیان» نامیده شده، باید ابوالخیریان نامید؛ زیرا پس از مرگ محمدخان شیبانی، قدرت به برادرزاده‌اش عبیدالله‌خان (حک. ۹۱۸-۹۴۶ ق. / ۱۵۱۲-۱۵۳۹ م.) منتقل شد (URL 1).

آخرین حاکمان تیموری، نظام اقتصادی و کشاورزی پیشرفته‌تر اسلامی- ایرانی را به کار بسته بودند؛ بدین دلیل، پس از افول تیموریان، تصویر تیمور (حک. ۷۷۱-۸۰۷ ق. / ۱۳۷۰-۱۴۰۵ م.) به تدریج از یک فاتح خشن و بی‌رحم به نمادی اسطوره‌ای از قدرت تبدیل شد. در هند، اکبرشاه (حک. ۹۴۹-۱۰۱۴ ق. / ۱۵۴۲-۱۶۰۵ م.) خود را از نسل تیمور معرفی کرد و او را دست‌مایه‌ای برای مشروعیت حکومت خود قرار داد. در فرارود نیز صدها نسخه خطی در وصف جنگاوری‌های تیمور استنساخ شد.

کهن‌ترین تصاویر برجای‌مانده از تیمور در نسخه‌ای از ظفرنامه شرف‌الدین علی یزدی (د. ۸۵۸ ق. / ۱۴۵۴ م.)^۲ دیده می‌شود که در ذی‌الحجه ۸۳۹ ق. / ۱۴۳۶ م. برای ابراهیم سلطان (حک. ۸۱۷-۸۳۸ ق. / ۱۴۱۴-۱۴۳۵ م.)، نوه تیمور و حاکم شیراز تولید شده است (Sims, 1990). علاوه بر نسخه‌های ظفرنامه یزدی، در تواریخ جهانی اواخر تیموری و اوایل صفوی مانند روضة‌الصفاء میرخواند و حبیب‌السیر خواندمیر نیز تصاویری از تیمور یافت می‌شود (Melville, 2019)؛ اما مهم‌ترین اثر درباره تیمور در آن مقطع زمانی را باید تیمورنامه عبدالله هاتفی (د. ۹۲۷ ق. / ۱۵۲۱ م.) دانست. این اثر نه یک

نثر تاریخی، بلکه یک اثر منظوم حماسی به تقلید از شاهنامه است که به سفارش آخرین حاکم تیموری، بدیع‌الزمان میرزا (د. ۹۲۰ ق. / ۱۵۱۴ م.) سروده شد. هاتفی قالب خمسه را برای اثر خود انتخاب کرد و تیمورنامه را جایگزین اسکندرنامه در توالی سنتی خمسه‌نویسی کرد. منظومه تیمورنامه داستان زندگی، فتوحات و جنگاوری‌های تیمور را روایت می‌کند.

هرچند که تیمورنامه براساس ظفرنامه یزدی و به تقلید از شاهنامه سروده شد؛ اما در کارگاه‌های ابوالخیریان بیش از هر اثر ادبی دیگری کتابت و مصور شده است. امروزه حداقل دوپست نسخه خطی از تیمورنامه بر جای مانده که بیش از سی نمونه از آن‌ها مصور هستند. این مقاله به بررسی و تحلیل هشت نسخه می‌پردازد که می‌توان گفت در فرارود مصور شده‌اند. پنج نسخه از آن‌ها تاریخ‌دار هستند و در خلال سال‌های ۹۴۰ ق. / ۱۵۳۴ م. تا ۹۷۲ ق. / ۱۵۶۴ م. تولید شده‌اند و سه نسخه دیگر را نیز باید در نیمه دوم قرن دهم هجری تاریخ‌گذاری کرد. اگرچه تیمورنامه به‌عنوان یکی از مهم‌ترین حماسه‌های دوران پساتیموری شناخته می‌شود و نسخه‌های مصور آن در سراسر جهان گسترده‌اند؛ اما توجه پژوهشگران تاکنون بیشتر به متن ادبی آن یا شمار اندکی از نسخه‌ها محدود بوده است. در عین حال، نسخه‌های تولیدشده در فرارود با وجود تعداد قابل توجه و نقش کلیدی در شبکه فرامرزی هنر و سیاست قرن دهم هجری، کمتر بررسی شده‌اند. این غفلت، ازسویی موجب نادیده گرفتن سهم فرارود به‌عنوان کانون اصلی تولید نسخه‌های تیمورنامه شده و ازسوی دیگر ویژگی‌های تجسمی شاخص این نسخه‌ها که متمایز از سنت‌های هرات و تبریز بوده، شناسایی نشده است.

این پژوهش با بهره‌گیری از تحلیل سبکی و نسخه‌شناختی در بستر تاریخی- سیاسی، به واکاوی نگاره‌ها می‌پردازد. از این منظر، نگاره‌ها ابتدا از حیث عناصر صوری و چگونگی بومی‌سازی سبک هرات در فرارود بررسی می‌شوند؛ سپس، تکرار مضامین خاص در نگاره‌های نسخه‌ها و بازتاب تعاملات فرهنگی میان ابوالخیریان و مغولان هند تحلیل می‌شود. بر این اساس، مهم‌ترین پرسش‌های این مقاله عبارت‌اند از ویژگی‌های بصری و سبکی نگاره‌های این نسخه‌ها چیست؟ صحنه‌های پرتکرار ترسیم‌شده در این نسخه‌ها کدام‌اند و چه دلایل سیاسی- فرهنگی برای تکرار آن‌ها وجود دارد؟

روش پژوهش

این پژوهش از نوع کیفی است که به شیوه توصیفی-تحلیلی و تاریخی انجام شده و از روش مطالعات اسنادی و میدانی (مشاهده اصل نسخه‌ها در کتابخانه بریتانیا و کتابخانه ملی فرانسه) بهره گرفته است. بیش از سی نسخه مصور تیمورنامه قابل شناسایی است که در کشورهای مختلف پراکنده شده‌اند. این نسخه‌ها از آثار دشوار برای طبقه‌بندی با روش‌های متداول تاریخ هنر هستند؛ به‌ویژه که حدود نیمی از آن‌ها فاقد تاریخ‌اند و نام کاتب، حامی و محل کتابت نیز به‌ندرت ذکر شده است و هیچ‌کدام از آن‌ها دربردارنده نام نگارگر یا مذهب نیستند. تاریخ‌گذاری و تعیین مکان تولید نسخ خطی زمانی پیچیده‌تر می‌شود که نه در کتابخانه‌های سلطنتی، بلکه در کارگاه‌های محلی تولید شده باشند. ازسوی دیگر، بیشتر نسخه‌های تیمورنامه محصول کارگاه‌های فرارود و خراسان در سده دهم هجری هستند، زمانی که اوج جنگ‌ها، غارت کتابخانه‌ها و مهاجرت‌ها هنرمندان در این مناطق بوده است. همین تلاطم‌ها موجب می‌شد تا برخی از نسخه‌ها در یک شهر کتابت و در شهر دیگر مصور شوند؛ بنابراین گاهی در نسخه‌های بخارایی، شاهد تصاویری به سبک نگارگری دربارهای سلطان حسین بایقرا (حک. ۸۷۳-۹۱۱ ق. / ۱۴۶۹-۱۵۰۶ م.) یا شاه طهماسب (حک. ۹۳۰-۹۸۴ ق. / ۱۵۲۴-۱۵۷۶ م.) هستیم. در میان نسخه‌های شناسایی‌شده، هشت نمونه دارای شواهدی هستند که نگاره‌های آن‌ها را می‌توان محصول فرارود دانست؛ ازجمله این شواهد می‌توان به اطلاعات درج‌شده در انجامه‌ها (نام کاتب یا حامی، محل کتابت و تاریخ) مهرهای مالکیت و سبک نقاشی‌ها اشاره کرد.

پیشینه پژوهش

در دوران جنگ سرد، مورخان هنر غربی، کتاب‌آرایی ابوالخیریان را زیرمجموعه‌ای از هنر تیموری و صفوی ایران قرار داده و آن را به عنوان «مکتب بخارا» یا «سبک ایالتی» دسته‌بندی می‌کردند؛ ازسوی دیگر، پژوهشگران شوروی، تحت تأثیر ایدئولوژی کمونیستی، این آثار را محصول مستقل و بومی از فرهنگ فرارود معرفی می‌کردند (Comstock-Skipp, 2023b). ازجمله مهم‌ترین پژوهش‌های محققان شوروی در این‌باره

کتاب نقاشی ماوراءالنهر است (Galerkina, 1980). دیدگاه محققان غربی نیز به‌خوبی در اثر ارنست کونل (۱۹۳۹) مشهود است که در فصلی از کتاب سیری در هنر ایران، نقاشی بخارا را تحت عنوان «مکتب بهزاد در بخارا» و زیرشاخه‌ای از هنر تیموری معرفی کرد؛ اما امروزه این دسته‌بندی‌های سیاسی و ملی‌گرایانه و حتی کاربرد کلمه مکتب در بررسی نگارگری ایران منسوخ شده است (غیاثیان، ۱۴۰۳: ۵۹)؛ زیرا موجب نادیده‌گرفتن پیچیدگی‌های واقعی نسخ خطی می‌شود که اغلب نتیجه تعاملات فراملی و جابه‌جایی هنرمندان بوده‌اند. جدیدترین کتاب درباره کتاب‌آرایی در دوران ابوالخیریان را لولا دودودویو و فرانسیس ریشار (۲۰۲۳) نوشته‌اند که اگرچه نسخه‌های تیمورنامه را معرفی نکرده‌اند؛ اما در ذیل آثار کاتبان به برخی از این نسخه‌ها اشاره کرده‌اند (۱۳۷، ۱۴۲-۱۴۱، ۱۵۲، ۱۷۱ و ۲۰۸).

میشل برناردینی تحقیقات ارزنده‌ای درباره متن تیمورنامه و تطبیق آن با شاهنامه فردوسی انجام داده (۲۰۰۸؛ ۲۰۰۳ الف؛ ۲۰۰۳ ب) و به‌خوبی بحث کرده است که مقلدان شاهنامه در دوران تیموری به‌جای تاریخی‌سازی اسطوره‌ها، تاریخ را به اسطوره تبدیل کردند (۲۰۰۸: ۱۵۴). جیمی کامستاک-اسکیپ (۲۰۲۲) در بخشی از رساله دکتری خود با عنوان «نسخه‌های خطی حماسی مصور ازبکان ابوالخیری»، سه نسخه تیمورنامه را که در دربار ابوالخیریان تولید شده، بررسی کرده است. تنها پژوهشگری که به‌طور خاص بر نسخه‌های مصور تیمورنامه تمرکز داشته، چارلز ملویل (۲۰۱۸) است که در دو مقاله مهم، نه نسخه مصور را معرفی کرده است (۲۰۲۱). با وجود این، هیچ‌یک از این پژوهش‌ها به‌طور مستقیم به تحلیل نسخه‌های تیمورنامه مصور شده برای ابوالخیریان نپرداخته‌اند.

۱. نگارگری در دربار ابوالخیریان

افول قدرت تیموریان در آغاز سده دهم هجری موجب شکل‌گیری دولت‌های صفویان و ازبکان و رقابتی شدید بر سر خراسان شد که درنهایت به سقوط و ویرانی هرات، پایتخت تیموریان انجامید و زندگی هنرمندان خراسان را به‌شدت بی‌ثبات کرد (تصویر ۱). آنان مجبور به کوچ و جست‌وجوی

از جلوس شاه طهماسب، شیخزاده نقاش که شاگرد بهزاد بود در پی حامی جدید عازم دربار بخارا شد (Dickson et al, 36-39). یارمحمدخان (حک ۹۵۷-۹۶۳ق. / ۱۵۵۰-۱۵۵۶م.) جانشین عبدالعزیز نیز به حمایت از هنرها پرداخت و نسخه‌هایی از آثار ادبی در زمان او مصور شد. از نمونه دستاوردهای سبک بخارا از حیث اجرا و سبک نگاره‌ها، نسخه سبعة سیاره به سال ۹۶۰ق. / ۱۵۵۳م. و دارای یازده نگاره است که به ابوالفتح یارمحمدخان اهدا شده است (Schmitz, 2000: 528). عبدالله خان دوم (حک ۹۶۴-۱۰۰۷ق. / ۱۵۵۷-۱۵۹۹م.) آخرین حکمران ابوالخیری نیز پشتیبانی از هنرها را ادامه داد. نسخه‌ای از شاهنامه، محفوظ در کتابخانه کاخ توپقاپی (خزینة ۱۴۸۸) به تاریخ ۹۷۲ق. / ۱۵۶۴م. و نیز نسخه‌ای از یوسف و زلیخای جامی مورخ ۹۷۳ق. / ۱۵۶۵م. به سفارش او تولید شده است (تصویر ۲). در دربار او خوش‌نویس میرحسین حسینی (معروف به کلنگی) به عنوان کتابدار کارگاه بخارا منصوب شده بود. در زمان عبدالله، ابوالخیریان به اوج قدرت خود رسیدند. حمایت عبدالله خان از کتابخانه بخارا گواه تأکیدی بر اقتدار، ثروت متمرکز و دوره‌ای کوتاه از باروری و شکوفایی در قلمرو ابوالخیریان محسوب می‌شود (Comstock-Skipp, 2023a: 276).

در سبک نقاشی بخارا، انسان‌ها کوتاه‌قد و قوی‌هیکل هستند. تأثیر مکتب بهزاد در طراحی، رنگ‌آمیزی، حالت‌ها و حرکات به وضوح دیده می‌شود. درواقع، قدیمی‌ترین آثار بخارا تقریباً از سبک آثار بهزاد قابل تمایز نیستند؛ زیرا درواقع کار هنرمندان هرات هستند که به آن سوی جیحون کوچانده شده بودند. با این حال، این الهام اولیه فراتر از اواسط قرن دهم هجری قمری ادامه نیافت؛ زیرا می‌توان پنداشت که مهاجران خراسانی تا آن زمان یا در گذشته بودند یا توان کارکردن نداشتند. شاگردانشان که احتمالاً از یک بودند، استعداد لازم برای حفظ یا پیشرفت هنری را نداشتند (Robinson, 1958: 126-127). از نقاشان دربار ابوالخیریان می‌توان به ملایوسف هروی (که پیشتر در هرات شاگرد بهزاد بود)، شیخزاده محمود مذهب (د. ۹۶۸ق. / ۱۵۶۰م.) و شاگردانش، عبدالله مصور و شیخ بن ملایوسف هروی (از نقاشان نسل دوم بخارا) اشاره کرد (Bahari, 2003: 256).

پشتیبانان جدید شدند و یا در تنش‌های مذهبی و سیاسی جان خود را از دست دادند. سمرقند که یکی از مراکز مهم کتاب‌آرایی در نیمه اول قرن نهم هجری بود، در نیمه دوم قرن، رونق خود را از دست داد؛ اما در اوایل قرن دهم، یک سبک جدید بومی در بخارا شکل گرفت که ازطرفی تحت تأثیر هرات بود و ازطرفی یادآور سبک سمرقند پنجاه سال پیشتر. ابوالخیریان با الگوبرداری از تیموریان، کتابخانه‌ای مهم در بخارا تأسیس کردند که خوش‌نویسان، نقاشان و تذهیب‌کاران بسیاری در آن مشغول به کار بودند.

محمدخان شیبانی پس از تصرف هرات، نسخ خطی، شاعران، نقاشان، کاتبان و موسیقی‌دانان آنجا را با خود به بخارا برد و آنجا را مرکز تولید فرهنگ و هنر کرد. جانشینش عبیدالله خان نیز چندبار به هرات حمله کرد و درخلال این حملات، نسخه‌های خطی و هنرمندانی مانند شیخزاده محمود مذهب، ملایوسف هروی و میرعلی هروی را به بخارا منتقل کرد (Bahari, 2003: 253)؛ بنابراین موجی از تأثیرپذیری سبک تیموری دربار هرات بر نقاشی بخارا دیده می‌شود که معماری، مناظر و حتی لباس‌ها و کلاه‌ها به‌طور کامل با نگارگری هرات در اواخر دوره حکومت حسین بایقرا یکسان هستند (Schmitz, 2000: 527).

در میانه قرن دهم / شانزدهم، کتابخانه عبدالعزیزخان اول (حک ۹۵۷-۹۴۶ق. / ۱۵۴۰-۱۵۵۰م.)، فرزند عبیدالله خان، در بخارا فعالیت داشت. در دوران او کتاب‌آرایی به‌نحو ارزنده‌ای رونق گرفت. کتابدار ارشد این کتابخانه، مولانا سلطان میرک منشی، خوش‌نویس ماهر و نقاش برجسته‌ای بود. پس از او مولانا عبدالله منشی در حدود سال ۹۶۱ق. / ۱۵۵۳-۱۵۵۴م. و پس از آن سال نیز میرحسین حسینی، این مسئولیت را برعهده داشتند (Szuppe, 1999: 103). مراکز اصلی حمایت و ترویج هنر در فرارود شهرهای بخارا، سمرقند و تاشکند بودند. در این میان، تمایل به تداوم سنت‌های هنری هرات، به‌ویژه در کارگاه هنری کلدی محمدسلطان (د. ۹۴۱ق. / ۱۵۳۵م.)، حاکم تاشکند، به‌وضوح قابل‌مشاهده است (Ashrafi-Aini, 1979: 249).

سبک نقاشی بخارا در دوره عبدالعزیز متأثر از سبک دربار صفوی تبریز در حدود سال ۹۳۱ق. / ۱۵۲۵م. بود؛ چراکه پس

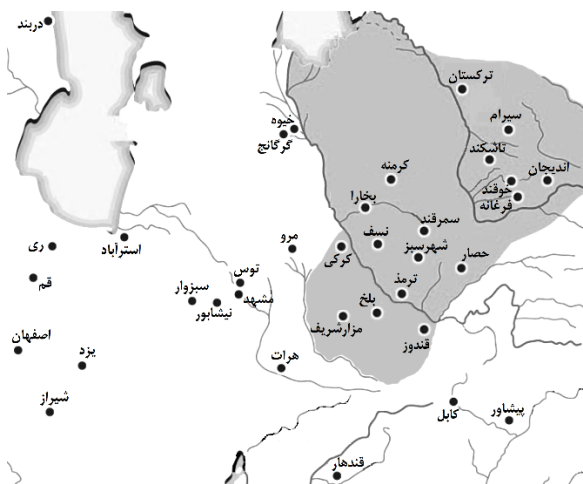
۲. تیمورنامه هاتفی

مولانا عبدالله هاتفی، خواهرزاده عبدالرحمن جامی (د. ۸۹۸ق. / ۱۴۹۲م.)، در حدود سال ۸۵۸ق. / ۱۴۵۴م. در خرگرد، روستایی در نزدیکی جام به دنیا آمد و تمام عمرش را در زادگاهش به عنوان متولی مقبره قاسم انوار خدمت کرد که امیرعلیشیر نوایی آن را ساخته بود (قزوينی، ۱۳۴۰: ۱۱۹-۱۱۲). تذکره‌ها از او به عنوان یک شاعر یاد کرده‌اند که بیش از همه به خاطر خمسه‌اش شناخته می‌شد و حتی در امپراطوری عثمانی و هند نیز مشهور شد. خمسه او شامل پنج اثر است: لیلی و مجنون، شیرین و خسرو، هفت‌منظر، تیمورنامه و فتوحات شاهی. آخرین اثر به سفارش شاه اسماعیل صفوی (حک. ۹۰۷-۹۳۰ق. / ۱۵۰۱-۱۵۲۴م.) سروده شد که با پایان عمر این شاعر ناتمام ماند و تنها هزار بیت از آن در چند نسخه خطی باقی مانده است (Bernardini, 2003a: 56-57).

مشهورترین منظومه هاتفی، تیمورنامه است که در حدود چهار هزار بیت است (Bernardini, 2003b: 3-4). این منظومه داستان زندگی، فتوحات و رزم‌آوری‌های تیمور، مؤسس سلسله تیموری، را مطابق با آثار اصلی تاریخ‌نگاری تیموری مانند ظفرنامه شرف‌الدین علی یزدی ستایش می‌کند و بدین ترتیب جایگزین اسکندرنامه در توالی سنتی خمسه می‌شود. اگرچه چنین جایگزینی‌هایی در سنت ادبی فارسی تازگی نداشت، تیمورنامه هاتفی به الگویی برای شاعران بعدی تبدیل شد. هاتفی این اثر را با الگوگیری از فردوسی، نظامی‌گنجوی و امیرخسرو دهلوی در سال ۸۹۹ق.، یعنی در دوره زوال سلسله تیموری به نظم درآورد. مهم‌ترین منبع هاتفی برای مطالب تاریخی تیمورنامه، ظفرنامه یزدی بوده است و نقاشی‌های نسخه‌های یزدی الگوهایی برای تصاویر تیمورنامه بودند (Melville, 2019: 100-104; Melville, 2021: 1124).

متن حماسی تیمورنامه در آثار تذکره‌نگاران و سخن‌شناسان پارسی به نام‌های متفاوتی مانند ظفرنامه تیموری، ظفرنامه منظوم و ظفرنامه خوانده می‌شود که به مناسبت نام مأخذ تاریخی اثر هاتفی، یعنی ظفرنامه (۸۲۸ق. / ۱۴۲۵م.) شرف‌الدین علی یزدی است. حتی گاهی نیز آن را اسکندرنامه تیموری نامیده‌اند تا اشاره‌ای به استفاده از اسکندرنامه

در اواخر قرن دهم هجری، بخارا، خراسان و هند ارتباطات نزدیکی با هم داشتند. همین موقعیت به هنرمندان امکان رفت‌وآمد و مهاجرت به دربار هند را افزایش داد. نقاشان بخارایی نه تنها به کارگاه سلطنتی گورکانیان هند پذیرفته می‌شدند؛ بلکه اجازه داشتند سبک خاص خود را ادامه دهند. تعداد قابل توجهی از کتاب‌های تولیدشده در بخارا دربردارنده مهر یا یادداشت‌های کتابخانه سلطنتی مغولان هند است (Robinson, 1967: 165).

تصویر ۱. نقشه قلمرو حکومت شیپانیان (نگارندگان)

تصویر ۲. «فروختن یوسف در بازار»، یوسف و زلیخای جامی، ۹۷۳ق. / ۱۵۶۵م.، بخارا، کتاب‌شده به دست محمود ابن اسحاق شهابی به فرمان عبدالله خان، مجموعه بنیاد هنر و تاریخ (Soudavar, 1992: no. 80c)

ابوالخیریان در طول قرن دهم هجری بیش از آثار فردوسی و یزدی مصور شده است. تیمورنامه هم در یک جلد مجزا و هم گاهی به همراه دیگر اشعار خمسه اش کتابت می شد.

تنها تصحیح منتشرشده از تیمورنامه را ابوهاشم سیدیوشع در هند منتشر کرده است (هاتفی، ۱۹۵۸). محتوای این کتاب به اختصار چنین است (برای آشنایی با حجم هر داستان، شماره صفحات کتاب مصحح یوشع نیز آمده است): نیایش پروردگار (۱)، نعت رسول اکرم و معراج (۶)، داستان کوهساره و طلوع سپهر کامرانی (۱۱)، محاربه با امیرحسین، والی بلخ (۱۹)، تاجگذاری تیمور در بلخ (۲۳)، ایلچی فرستادن پیش حسین صوفی، والی خوارزم و فتح آنجا (۲۸)، بزم کامیافتن جهانگیر (۳۸)، تولد شاهرخ (۴۶)، فتح خراسان (۵۱)، فتح فوشنج (۵۷)، فتح مازندران و گیلان (۶۶)، فتح شیراز (۷۴)، شکست تگتمش خان (۹۴)، کشته شدن شاه منصور، حاکم شیراز (۱۰۳)، فتح بغداد و گریختن سلطان احمد جلایر (۱۰۹)، فتح دیاربکر (۱۱۶)، دومین نبرد با تگتمش خان و فتح دشت قبیاق (۱۲۵)، عزیمت آذربایجان (۱۳۲)، عزیمت هند (۱۳۵)، محاربه بلوچان و فتح هند (۱۳۸)، یورش هفت ساله به روم و مصر و شام (۱۶۱)، فتح سیواس، بهشتی، عسّاب، حلب و دمشق (۱۷۳)، فتح مصر (۱۹۲)، ایلچی فرستادن و محاربه با قیصر روم و فتح آنجا (۱۹۴)، عزیمت به خطای و مرگ تیمور در اُترار (۲۲۷).

۳. معرفی نسخه ها

امروزه حداقل دویست نسخه خطی از تیمورنامه بر جای مانده است که در این میان، بیش از سی نسخه مصور بر ما شناخته شده است.^۴ کهن ترین نسخه (موزه های هنر هاروارد، شماره ۲۰۱۴/۳۹۲) را محمود بن اسحق سیاوشانی در سال ۹۲۷ ق. / ۱۵۲۰ م.، یعنی آخرین سال حیات هاتفی در هرات کتابت کرده و ده نگاره آن و نیز تشعیرها در حوالی سال ۱۰۰۰ ق. در هند (احتمالاً در دربار اکبرشاه) اجرا شده است.^۵ محل تولید برخی از نسخه ها تقریباً مشخص است؛ اما برخی دیگر نیازمند مطالعات نسخه شناسختی بیشتری هستند.^۶ براساس اطلاعات انجامة ها، به ویژه نام کاتبان و نیز ویژگی های سبکی نقاشی ها، می توان گفت حداقل هشت نسخه تیمورنامه در فرارود مصور شده اند. در این میان، پنج

نظامی کرده باشند؛ اما در خود منظومه به اقتضای وزن شعر (فعولاًئن)، تمرّنامه آمده است (اِته، ۱۳۳۷: ۶۳-۶۲). اولین ذکر درباره هاتفی در تذکره مجالس النفایس امیرعلیشیر نوایی (د. ۹۰۶ ق.) یافت می شود که در آن عنوان شده که مولانا عبدالله «درمقابله سکندرنامه به نظم ظفرنامه اشتغال می نمود» (۱۳۶۳: ۶۲). براساس متن ظفرنامه یزدی، شخصیت قرآنی اسکندر ذوالقرنین و تیمور، تجلی یک بدنه حاکمیت در دو عصر (قرنین) بوده اند (Binbaş, 2016: 253-257). هاتفی نیز همین تعبیر یزدی را به کار برده و تیمور را «اسکندر ثانی» خوانده است:

«شدند آن حریفان فرخنده رای

بسوی تمرّنامه ام رهنمای

چو دیدم در آن قصه پرفروغ

ظفرنامه ای یافتم بی دروغ

یقین شد چو حال تمرخانی ام

حکایات اسکندر ثانی ام»

(۱۹۵۸: ۲۳۲)

منظومه هاتفی در آغاز قرن دهم هجری بسیار محبوب شد و بارها در نسخه های خطی مصور، تیمورنامه را با شاهنشاه نامه شاه اسماعیل اثر محمد قاسمی گنابادی خراسانی متخلص به قاسمی (د. ۹۸۲ ق. / ۱۵۷۴ م.) ترکیب می کردند (Bernardini, 2003b). هرچند حماسه های هاتفی و قاسمی براساس منابع تاریخی نوشته شده اند؛ اما آن ها رانمی توان به عنوان آثار تاریخی در نظر گرفت. این آثار نشان دهنده اهمیت مداوم شخصیت حاکم قهرمان در تاریخ نگاری ایران و همچنین عمومی سازی تاریخ برای مخاطبان گسترده تر هستند. تصویرسازی این متون منظوم که امکان به تصویر کشیدن پادشاهان معاصر را در لباس شاهان سابق، در حال انجام فعالیت های کلاسیک شکار، بزم و زرم فراهم می کند، می تواند به توضیح فقدان تصویرسازی تاریخ معاصر در وقایع نگاری های اواخر تیموری و اوایل صفوی کمک کند (Melville, 2012: 197)؛ به عبارت دیگر، این نویسندگان به جای تاریخی سازی اسطوره ها، تاریخ را به اسطوره تبدیل کرده اند (Bernardini, 2008: 154). تیمورنامه هاتفی، ظفرنامه یزدی و شاهنامه فردوسی از منابع اصلی تاریخ نگاری فارسی در چندین سلسله پس از دوره تیموری بودند؛ اما متن هاتفی در کارگاه های

نسخه تاریخ‌دار هستند و در خلال سال‌های ۹۴۰ ق. / ۱۵۳۴ م. تا ۹۷۲ ق. / ۱۵۶۴ م. تولید شده‌اند و سه نسخه دیگر را نیز باید در نیمه دوم قرن دهم / شانزدهم تاریخ‌گذاری کرد. در ادامه، این هشت نسخه به ترتیب تاریخی معرفی می‌شوند.

۱-۳. کتابخانه ملی سیریل و متدیوس^۶ بلغارستان (OP994)

این نسخه ۱۵۳ برگ و دو نگاره خام‌دستانه دارد که

تصویر ۴. «نبرد تیمور با تاقتمش‌خان»، تیمورنامه، ۹۴۰ ق. / ۱۵۳۴ م.، کتابخانه ملی سیریل و متدیوس (OP 994)، گ. ۶۸.

تصویر ۳. «تاجگذاری تیمور در بلخ»، تیمورنامه، ۹۴۰ ق. / ۱۵۳۴ م.، کتابخانه ملی سیریل و متدیوس (OP 994)، گ. ۱۹.

۲-۳. کتابخانه کاخ توپقایی (خزینة ۱۵۹۴)

این نسخه ۱۶۶ برگ و شش نگاره دارد (Karatay, 1961: 264, no. 766). انجامه‌اش بر برگ ۱۶۶ ر چنین خوانده می‌شود: «کتابه العبد الفقیر الحقیق المذنب محمود کاتب ابن نظام الهروی فی آخر شهر ذی‌قعدة الحرام سنه ۹۴۷ (۱۵۴۱ م.) بفاخره بخارا. تم.» این اثر تنها نسخه مصور شناخته‌شده از تیمورنامه است که از سوی دربار ابوالخیریان به دربار عثمانی پیشکش شده است (Comstock-Skipp, 2023a: 308). طبیعی است که نگاره «پذیرایی تیمور از سلطان بایزید اسیر» در این نسخه به مذاق دربار عثمانی خوش نیاید؛ بنابراین تصویر تیمور در این نقاشی را از بین برده‌اند (تصاویر ۵ و ۶).

تصویر ۵. «جهانگیر در بارگاه تیمور»، تیمورنامه، ۹۴۷ ق. / ۱۵۴۱ م.، کتابخانه کاخ توپقایی (خزینة ۱۵۹۴)، گ. ۲۴ ر.

۳-۳. موزه‌های هنر هاروارد (۱۹۵۷/۱۴۰)

این نسخه ۱۷۶ برگ، یک سرلوح مزدوج مذهب و سه نگاره دارد (تصویر ۷). انجامة نسخه بر برگ ۱۷۶ ر. چنین خوانده می‌شود: تَمَّتَ الْكِتَابُ بِعَوْنِ الْمَلِكِ الْوَهَّابِ فِي أَيَّامِ الدَّوْلَةِ السُّلْطَانِ الْأَعْظَمِ الْأَكْرَمِ السُّلْطَانِ ابْنِ الْخَاقَانِ ابْنِ الْخَاقَانِ مَظْفَرِ الدِّينِ مُحَمَّدِ دُرُوشِ بَهَادَرِ سُلْطَانِ خَلْدَ مَلِكِهِ وَابْدِ دَوْلَتِهِ عَلَي يَدِ الْعَبْدِ الْمَذْنَبِ سُلْطَانِ مَسْعُودِ ابْنِ سُلْطَانِ مُحَمَّدِ غَفَرِ ذُنُوبِهِمَا وَ سَتَرِ عِيُوبِهِمَا فِي شَهْرِ سَنَةِ ۹۵۹ ق. / ۱۵۵۲ م.». حامی این کتاب بر ما شناخته شده است: او باید درویش خان، پسر بَرّاق خان و نوّه سُیونجوق خان از خاندان شیبانی باشد. به نظر می‌رسد در سال کتابت این نسخه، او به نمایندگی از پدرش، براق خان، بر شهر تاشکند حکومت می‌کرد؛ زیرا پدرش دو سال پیش از آن، بر سمرقند تسلط یافته بود (Melville, 2021: 1127-1128; Dodkhudoeva and Richard, 2023: 171). دو مُهر مالکیت نیز در نسخه وجود دارد که احتمالاً مربوط به هند هستند (Melville, 2021: 1128).

تصویر ۶. «پذیرایی تیمور از سلطان بایزید اسیر»، تیمورنامه، ۹۴۷ ق. / ۱۵۴۱ م.، کتابخانه کاخ توپقایی (خزینه ۱۵۹۴)، گ ۱۶۰ پ.

تصویر ۷. «بزم عروسی جهانگیر»، تیمورنامه، ۹۵۹ ق. / ۱۵۵۲ م.، موزه‌های هنر هاروارد (۱۹۵۷/۱۴۰)، گ. ۳۴ پ. ۳۵- (URL 2)

۴-۳. کتابخانه ملی روسیه (PNS 257)

این نسخه ۱۵۷ برگ، جلد چرمی خاکستری ضربی، یک شمشه، یک سرلوح مذهب و چهار نگاره دارد (تصاویر ۸ و ۹). در صفحات مذهب و مزدوج پایانی نسخه (اوراق

۱۵۷ برگ، جلد چرمی خاکستری ضربی، یک شمشه، یک سرلوح مذهب و چهار نگاره دارد (تصاویر ۸ و ۹). در صفحات مذهب و مزدوج پایانی نسخه (اوراق

در سال ۹۷۲ق. / ۱۵۶۴م. برای عبدالله خان تصویرسازی کرده است (۲۰۲۳ا: ۲۷۹-۲۸۰). در انجامه بر برگ ۱۴۴ر. آمده است: «کتبه العبد المذنب علی رضا الکاتب فی شهر سنه ست و سبعین و تسعمائه من الهجره النبویه» (۹۷۶ق. / ۱۵۶۸م.). علی رضا کاتب نسخه‌های دیگری را نیز برای عبدالله خان استنساخ کرده است (Ibid, 279, no. 32).

تصویر ۱۰. «بزم تیمور پیش از لشکرکشی به هند»، تیمورنامه، ۹۷۶ق. / ۱۵۶۸م.، مؤسسه مطالعات شرقی ابوریحان بیرونی (MS 2102)، گ. ۱۰۵پ. ۱۰۶ر. (Galerkina, 1980: nos. 32-33)

۳-۶. موزه هنر والترز (W. 648)

این نسخه بدون تاریخ ۱۶۶ برگ، یک سرلوح مزدوج مذهب و دو نگاره تمام صفحه‌ای دارد.^۸ جداول به رنگ‌های آبی، طلایی و سیاه است. در انجامه (گ. ۱۶۶ر.) فقط نام کاتب آمده است: «کتبه العبد پیرعلی الجامی تجاوزالله عنه». اگرچه در تارنمای موزه، این یک نسخه صفوی معرفی شده؛ اما ویژگی‌های نقاشی ابوالخیریان را دارد. در سده سیزدهم هجری، اوراق نسخه از سه طرف برش خورده و دوباره تجلید شده است؛ بدین دلیل، نگاره‌ها نیز از یک طرف برش خورده‌اند و بیشتر رکابه‌ها از بین رفته‌اند (تصویر ۱۱). آستر جلد از جنس ایکات‌های سده سیزدهم هجری فرارود است که نشان می‌دهد در آنجا تولید و تعمیر شده است. مهر مالکیت یک شخص از یک با عبارت «عبد یار بیگ ابن آق محمد ۱۰۱۹ / ۱۶۱۰م. در کنار انجامه دیده می‌شود (Melville, 2021: 1126).

تصویر ۸. «شکارکردن تیمور در حوالی شیراز»، تیمورنامه، ۹۶۰ق. / ۱۵۵۳م.، کتابخانه ملی روسیه (PNS 257)، گ. ۵۴ر.

تصویر ۹. «تیمور عثمانی‌ها را در نبرد آنکارا شکست می‌دهد»، تیمورنامه، ۹۶۰ق. / ۱۵۵۳م.، کتابخانه ملی روسیه (PNS 257)، گ. ۱۴۶ر.

۳-۵. مؤسسه مطالعات شرقی ابوریحان بیرونی،

تاشکند (MS 2102)

این نسخه ۱۴۴ برگ و سه نگاره دو صفحه‌ای دارد (Galerki-Madraimov et al., 2001: 161-169na, 1980: nos. 31-33)، (تصویر ۱۰). کامستاک-اسکیپ به شباهت سبکی نگاره‌های این نسخه با شاهنامه‌ای اشاره کرده که عبدالله مصور

۷-۳. کتابخانه بریتانیا (Add. 22703)

این نسخه ۸۷ برگ و پنج نگاره تمام صفحه‌ای و بدون متن دارد که دو نمونه از آن‌ها مزدوج است (Rieu, 1895, vol. 2: 654؛ Titley, 1977: no. 183؛ Robinson, 1976: 108, no. 164). هر برگ کتاب از نظر رنگ کاغذ و طراحی تشعیرهای حاشیه‌ها با دیگر اوراق متفاوت است. در تشعیرهای حاشیه‌ها، مدالیون‌هایی با کاغذ رنگی چسبانده‌اند که مشابه حاشیه‌های نسخه‌های تولیدشده برای عبدالعزیز است. کامستاک-اسکیپ معتقد است که در دهه‌های بعدی، هنرمندان درباره عبداللہ خان، نقاشی‌هایی را در نسخه کشیده‌اند و در نهایت، در سال‌های پایانی قرن دهم یا آغاز قرن یازدهم هجری، نقاشان فرارود آن را تکمیل کرده‌اند (2023a: 282-283). برخی از صفحات به شیوه چلیپا کتابت شده‌اند.

۸-۳. کتابخانه انجمن سلطنتی آسیایی^۹ (305A)

این نسخه فاقد انجامه ۱۵۷ برگ و دو نگاره دارد. اگرچه در سال ۱۹۶۴ مرمت شده و یادداشتی مفصل درباره کارهای حفاظتی انجام‌شده در نسخه وجود دارد؛ اما مانند بسیاری از نسخه‌های خطی قرن دهم / شانزدهم فرارود، آسیب‌های فراوانی به نگاره‌ها، حاشیه‌ها و آستر بدرقه وارد شده است (تصویر ۱۳). جداول فضای نوشتار به رنگ‌های آبی، سیاه و طلایی است. کامستاک-اسکیپ نگاره‌های این نسخه را به کارگاه بخارا تحت سرپرستی عبداللہ مصور منسوب کرده است (2023a, 283).

تصویر ۱۳. «شکست تقتمش‌خان»، تیمورنامه، نیمه دوم قرن دهم / شانزدهم م.، کتابخانه انجمن سلطنتی آسیایی (305A)، گ. ۷۰ پ. (عکس: جیمی کامستاک-اسکیپ)

تصویر ۱۱. «بزم عروسی جهانگیر»، تیمورنامه، نیمه دوم سده دهم / شانزدهم، موزه هنر والترز (W. 648)، گ. ۳۷ ر. (URL 3)

تصویر ۱۲. «تیمور، گر جیان را در غارهایشان شکست می‌دهد»، تیمورنامه، نیمه دوم سده دهم / شانزدهم، کتابخانه بریتانیا (Add. 22703)، گ. ۵۵ ر.

۴. تحلیل

۴-۱. ویژگی‌های نسخه‌شناختی و سبک نقاشی‌ها

در میان نسخه‌های معرفی شده، می‌توان گفت حداقل پنج نسخه برای درباره‌های ابوالخیریان تولید شده است: نسخه تویقایی (خزینہ ۱۵۹۴، مورخ ۹۴۷ق. / ۱۵۴۱م.) ازسوی درباره ابوالخیریان به درباره عثمانی پیشکش شده است؛ نسخه هاروارد (۱۴۰/۱۹۵۷، مورخ ۹۵۹ق. / ۱۵۵۲م.) برای محمد درویش بهادر حاکم تاشکند تولید شده است؛ همچنین براساس سبک نقاشی‌ها، به نظر می‌رسد نسخه تاشکند (MS 2102، مورخ ۹۷۶ق. / ۱۵۶۸م.) و نسخه‌های بدون تاریخ کتابخانه بریتانیا (Add. 22703) و انجمن سلطنتی آسیایی (305A) برای عبدالله‌خان تولید شده باشند. درباره حامیان

سایر نسخه‌ها نمی‌توان اظهارنظر کرد و چه‌بسا که نسخه‌هایی تجاری باشند.

تمام این نسخه‌ها قطع کوچکی دارند و میانگین ابعاد اوراق آن‌ها ۲۴×۱۵ سانتی‌متر (فضای نوشتار: ۱۴×۷ سانتی‌متر) است (جدول ۱). تعداد سطور آن‌ها بین ۱۲ تا ۱۶ متغیر است و میانگین آن ۱۴. ویژگی مشترک تمام این نسخه‌ها این است که به خط نستعلیق هستند و متن به صورت دوستونی جدول‌کشی شده با یک خط زر تحریردار طراحی شده است؛ به‌طوری‌که در هر سطر یک بیت آمده است. هر نسخه بین یک تا شش نگاره دارد و در مجموع این هشت نسخه ۲۷ نگاره وجود دارد.

جدول ۱. نسخ خطی تولیدشده برای شیانیان (نگارندگان، ۱۴۰۴)

محل نگهداری و شماره	تاریخ	ابعاد کاغذ به میلی‌متر	ابعاد فضای نوشتار	تعداد اوراق	تعداد سطور	تعداد نگاره	کاتب
۱ کتابخانه ملی سیریل و متدیوس (OP 994)	۱۵۳۴ق. / ۹۴۰م.	؟	؟	۱۵۳	۱۶	۲	پیرعلی الکاتب
۲ کتابخانه کاخ تویقایی (خزینہ ۱۵۹۴)	۱۵۴۱ق. / ۹۴۷م.	۲۵۵×۱۶۵	؟	۱۶۶	۱۵	۶	محمود کاتب ابن نظام الهروی
۳ موزه‌های هنر هاروارد (۱۹۵۷/۱۴۰)	۱۵۵۲ق. / ۹۵۹م.	۲۴۴×۱۵۶	؟	۱۷۶	۱۵	۳	سلطان مسعود ابن سلطان محمود
۴ کتابخانه ملی روسیه (PNS 257)	۱۵۵۳ق. / ۹۶۰م.	۲۷۰×۱۵۵	؟	۱۵۷	؟	۴	-
۵ موسسه ابوریحان بیرونی، تاشکند (MS 2102)	۱۵۶۸ق. / ۹۷۶م.	۲۴۲×۱۵۰	۱۴۰×۶۸	۱۴۴	۱۴	۳	علی‌رضا الکاتب
۶ موزه هنر والترز (W. 648)	-	۲۳۶×۱۳۸	۱۶۰×۷۲	۱۶۶	۱۵	۲	پیرعلی الجامی
۷ کتابخانه بریتانیا (Add. 22703)	-	۲۹۵×۱۷۵	۱۴۱×۷۰	۸۷	۱۳	۵	-
۸ انجمن سلطنتی آسیایی (305A)	-	۲۱۰×۱۲۵	۱۴۳×۶۵	۱۵۷	۱۵	۲	-

۴-۲. کاتبان

در پنج نسخه نام چهار کاتب آمده است. دو نسخه را پیرعلی جامی یا پیرعلی الکاتب کتابت کرده است. قاضی میراحمد قمی (۱۳۶۶: ۷۹) پیرعلی جامی را از شاگردان سلطانعلی مشهدی دانسته است. علاوه بر دو نسخه مصوری که در این مقاله معرفی شد، نسخه مصور تیمورنامه کتابخانه ملی روسیه (Dorn 447) و نسخه نامصور تیمورنامه در کتابخانه مدرسه

سپهسالار («کتبه العبد الفقیر پیرعلی الکاتب الجامی») نیز به قلم اوست (بیانی، ۱۳۴۵، ج ۱: ۱۰۷-۱۰۶). نسخه‌ای نامصور از تیمورنامه در کتابخانه دانشگاه تهران (شماره ۶۰۳۵ مورخ ۹۵۰ق. / ۱۵۴۳م.) نیز رقم «غیاث‌الدین علی جامی» دارد (Melville, 2021: 1126). همچنین قطعه‌ای از مرقع بهرام‌میرزا در استانبول رقم «کتبه العبد الفقیر پیرعلی الجامی» دارد. رقم «کتبه العبد الفقیر الحقیر پیرعلی بن عبدالرحمن

مسعود الکاتب ابن سلطان محمود، ۹۶۰» (منصوری، ۱۳۶۶: ۱۱۸).

- یکی از کاتبان، علی‌رضا الکاتب است که مهدی بیانی، نه نسخه دیگر و دو قطعه خوش‌نویسی با رقم «علی‌رضا الکاتب» و «علی‌رضا» را شناسایی کرده که در خلال سال‌های ۹۴۰ تا ۱۰۲۴ ق. کتابت شده‌اند (همان: ۴۶۶-۴۶۴).

- محمود کاتب ابن نظام الهروی شاگرد علی‌رضا بوده و در زمان تألیف مناقب هنروان (۹۹۵ ق.) زنده بوده است. نسخه‌ای از منتخب بوستان سعدی را چنین رقم زده است: «حرّره العبد المذنب محمود الکاتب فی شهر سنه ۹۵۷» (همان، ۱۳۴۸، ج ۳: ۸۸۴).

الجامی، تجاوز الله عنه، فی اواخر رجب المرجب سنه ۹۳۳ ق. / ۱۵۲۷ م. در نسخه‌ای از دیوان جامی در کتابخانه فردوسی شهر دوشنبه در تاجیکستان نشان می‌دهد که او احتمالاً فرزند عبدالرحمن جامی شاعر معروف بوده است (بیانی، ۱۳۴۵، ج ۱: ۱۰۷-۱۰۶). «پیرعلی بن عبدالرحمن الجامی» نسخه‌ای از یوسف و زلیخا مورخ ۸۹۳ ق. / ۱۴۸۸ م. را نیز در کتابخانه ملی اتریش (Mixt. 1480) کتابت کرده است (Melville, 2021: 1126). چهار کاتب دیگر بدین قرار هستند:

- سلطان مسعود ابن سلطان محمود که از او قطعه‌ای در یک مرقع در مشهد با رقم «کتابه سلطان مسعود الکاتب» بر جای مانده است (بیانی، ۱۳۴۵، ج ۱: ۲۸۱). همچنین نسخه‌ای از سبعة سیاره امیرعلیشیر نوایی را چنین رقم زده است: «سلطان

جدول ۲. چرخه تصاویر نسخه‌های تیمورنامه (نگارندگان، ۱۴۰۴)

عنوان نگاره	سریل و متدیوس	توپقای	هاروارد	روسیه	تاشکند	والترز	بریتانیا ۲۲۷۰۳	انجمن سلطنتی
۱ شکارگاه	-	پ۱-۲ ر.	-	-	-	-	-	-
۲ جلوس تیمور	-	-	-	-	-	-	پ۱-۸۷ ر.	-
۳ تاجگذاری تیمور در بلخ (بیانی، ۱۳۴۸، ج ۳: ۲۶)	۱۹ ر.	-	-	۲۱ ر.	-	-	-	-
۴ بزم عروسی جهانگیر (همان: ۴۴)	-	۲۴ ر.	۳۴-۳۵ ر.	-	-	۳۷ ر.	-	-
۵ فتح فوشنج (همان: ۵۷)	-	-	-	-	۴۳-۴۴ ر.	-	-	-
۶ فتح اصفهان (همان: ۷۰)	-	-	-	-	-	-	پ۲.	-
۷ شکارکردن تیمور در حوالی شیراز (همان: ۸۳)	-	-	-	۵۴ ر.	-	-	-	-
۸ عرض کردن تیمور لشکر را (همان: ۸۴)	-	۶۳ پ.	-	-	۶۸-۶۹ ر.	-	-	-
۹ شکست تقتمش خان (همان: ۱۰۰)	۶۸ ر.	-	-	-	-	۷۵ پ.	۲۱ پ.	۷۰ پ.
۱۰ شکست شاه منصور مظفری (همان: ۱۰۷)	-	-	۸۳ ر.	-	-	-	-	۷۶ ر.
۱۱ شکست گرجیان (همان: ۱۱۷)	-	-	-	-	-	-	۵۵ ر.	-
۱۲ بزم تیمور پس از شکست تقتمش خان (همان: ۱۳۴)	-	۹۷ پ.	-	-	-	-	-	-
۱۳ شکست هندیان در کتور (همان: ۱۴۳)	-	-	-	۹۴ ر.	-	-	-	-
۱۴ تیمور هندیان را شکست می‌دهد (همان: ۱۵۹)	-	۱۱۵ پ.	-	-	۱۰۵-۱۰۶ پ.	-	۶۴ پ. ۶۵ ر.	-

عنوان نگاره	سریل و متدیوس	توپقایی	هاروارد	روسیه	تاشکند	والترز	بریتانیا ۲۲۷۰۳	انجمن سلطنتی
۱۵ شکست ممالیک در حلب (همان: ۱۸۳)	-	-	۱۴۲.ر	-	-	-	-	-
۱۶ شکست عثمانی‌ها در نبرد آنکارا (همان: ۲۲۰)	-	-	-	۱۴۶.ر	-	-	-	-
۱۷ پذیرایی تیمور از سلطان بایزید اسیر (همان: ۲۲۷)	-	۱۶۰.پ	-	-	-	-	-	-

۳-۴. تحلیل موضوعی تصاویر

در مجموع این هشت نسخه، هفده صحنه مصور شده که برخی از صحنه‌ها فقط در یک نسخه و برخی دیگر در چند نسخه ترسیم شده‌اند. هفت نگاره صحنه‌هایی از شکار، جلوس، تاجگذاری و عرض دیدن تیمور از لشکریانش را نشان می‌دهند (جدول ۲، شماره‌های ۱، ۲، ۳، ۷، ۸). در این نسخه‌ها، سه صحنه بیشتر به تصویر کشیده شده‌اند:

شکست تَقْتَمِش‌خان (چهار نگاره و یک نمونه نیز بزم پس از شکست او را ترسیم کرده)، فتح هند (چهار نگاره) و بزم عروسی جهانگیر (سه نگاره). شکست شاه‌منصور مظفری در دو نسخه به تصویر کشیده شده و دیگر صحنه‌ها فقط در یک نسخه دیده می‌شوند: فتح فوشنج، فتح اصفهان و شکست گرجیان، شکست ممالیک، شکست عثمانی‌ها و پذیرایی تیمور از سلطان بایزید اسیر.

مضامین پرتکرار در نگاره‌های این نسخه‌ها، ازسویی می‌تواند با الگوهای در دسترس هنرمندان در ارتباط باشد و ازسوی دیگر نشان‌دهنده اهمیت موضوع آن‌ها برای تولیدکنندگان این نسخه‌هاست. می‌توان گفت که مهم‌ترین الگوهای تصاویر این نسخه‌ها، ظفرنامه شرف‌الدین علی یزدی بوده است. در میان بیست نسخه مصور ظفرنامه که چارلز ملویل شناسایی کرده، ۲۵۶ نقاشی وجود دارد که ۱۲۲ موضوع متفاوت را به تصویر کشیده‌اند. در این بیست نسخه، هشت صحنه پرتکرار وجود دارد: ازدواج‌های سلطنتی، فتح هند، تسلیم‌شدن سلطان عثمانی، شکست مظفریان، دو صحنه شکار، عروسی جهانگیر و جلوس تیمور (Melville, 2019: 84). به جز ازدواج‌های سلطنتی، این موضوعات کمابیش در تیمورنامه‌ها نیز مصور شده‌اند؛ اما در نسخه‌های تیمورنامه‌ای که در قلمرو ابوالخیریان تولید شده‌اند، سه صحنه پرتکرارتر وجود دارد:

شکست تَقْتَمِش‌خان، فتح هند و عروسی جهانگیر.

دربارۀ تأکید بر فتح هند باید گفت مهم‌ترین مقصد نسخه‌های تیمورنامه، هند بوده است؛ جایی که نوادگان تیمور حکومت می‌کردند. پادشاهان مغولی هند به شدت خواستار اشیای تیموری بودند؛ خواه نسخ خطی مصور نفیس و خواه کاسه‌های یشمی کوچک؛ برای مثال شاهنامه محمد جوکی دربردارنده مهر تمام پادشاهان هند از بابر تا اورنگ‌زیب (حک ۱۰۶۷-۱۱۱۸ ق. / ۱۶۵۸-۱۷۰۷ م.) است و حتی یادداشت‌هایی به قلم جهانگیر و شاه‌جهان نیز دارد (Brand and Lowry, 1985: 17).

دوره اوج مصورسازی نسخه‌های تیمورنامه مصادف با زمان حکومت اکبرشاه در هند بوده است؛ پادشاهی که خود را هم از نسل چنگیز و هم تیمور می‌دانست. دست‌نویس‌های مصور و نفیسی که برای او تولید شدند نیز بر ریشه‌های تیموری و چنگیزی حکومتش تأکید داشتند که از آن میان باید به کتاب‌های چنگیزنامه، بابرنامه، تاریخ خاندان تیموریه، اکبرنامه و ظفرنامه اشاره کرد (Ibid, 71-74)؛ بنابراین برای مغولان هند چه رهاوردی بهتر از کتابی در مدح جد جغتایی‌شان تیمور می‌توانست باشد که در همان سرزمین اجدادی‌شان تولید شده بود؟ علاوه بر اینکه یکی از نسخه‌های ناتمام تیمورنامه (نسخه هاروارد، ۳۹۲/۲۰۱۴) در دربار اکبرشاه مصور شد، موضوعات نقاشی‌های تیمورنامه در سایر نسخه‌های تولیدشده در آن دربار نیز تکرار شد؛ برای مثال، نگاره «پذیرایی تیمور از سلطان بایزید اسیر» یکی از موضوعات رایج نسخه‌های اکبرنامه نیز بوده است (موزه هنر متروپولیتن، شماره: ۳۵/۶۴/۴).

تَقْتَمِش‌خان (د. ۸۰۷ ق. / ۱۴۰۴ م.) از نسل چنگیزخان بود و با حمایت تیمور توانست اوروس‌خان را شکست دهد و خان اردوی زرین شود. همانند حاکمان پیشین اردوی

و شامل دستارهای بخارایی، جزئیات منظرپردازی و معماری، حرکت پویای انسان‌ها و انواع پیکره‌های کوتاه‌قامت و تنومند است. البته در مقایسه با سبک هرات که هر پیکره در فضای خاص خود ترسیم می‌شد، نگاره‌های تیمورنامه فضا سازی تخت و ساده‌تری را به نمایش می‌گذارند که حکایت از سبک بومی استادان محلی تاشکند، سمرقند و بخارا دارد؛ نقاشانی که به ترسیم وقایع تاریخی و لشکرکشی‌ها بیش از سایر موضوعات علاقه داشتند. این نگاره‌ها در طراحی و رنگ‌آمیزی سطوح، ظرافت و ریزه‌کاری چندانی ندارند. دقت و تمرکز هنرمند بیشتر در بیان واقعیات زندگی، جامه‌ها و تجهیزات نمود دارد.

چهره‌ها از سنخ ازبکی هستند: ریش‌های کم‌پشت، ابروهای باریک و بلند و چشمان بادامی (جدول ۳). دستارهای سفیدرنگ با ارتفاع کم، روی یک کلاه پوشیده شده‌اند. کلاه‌خودها خواه فولادی و خواه زرین‌زره‌های بلندی دارند که تا روی شانه‌ها ادامه می‌یابد و بر نوک آن‌ها یک پرچم کوچک و یا یک پر بزرگ نصب شده است. اسب‌ها بیشتر در صحنه‌های نبرد دیده می‌شوند و پوزه‌های مکعبی شکل دارند و گاهی زره‌پوش هستند. در تصاویر تیمورنامه، طبیعت در اولویت نگارگران نبوده است و بیشتر در صحنه‌های بزم و شکار دیده می‌شود. درختان شکوفه‌زده، درخت چنار کم‌برگ و بسیار ساده، گل‌بوته‌های درشت‌نقش و سنگ‌های پراکنده طبیعت را تعریف می‌کنند. آسمان بیشتر به رنگ لاجوردی و بر فراز یک خاگریز طلایی ترسیم می‌شود. عناصر معماری و تزئینات آن نیز یادآور نگارگری هرات است. طیف رنگی بر مبنای رنگ‌های متضاد است. از رنگ‌های پرکاربرد باید به سبز تیره غالب در پس‌زمینه نگاره‌ها و نیز رنگ اخرايي روشن در جامه‌ها و پرچم‌ها اشاره کرد که شاخصه نقاشی این دوران است.

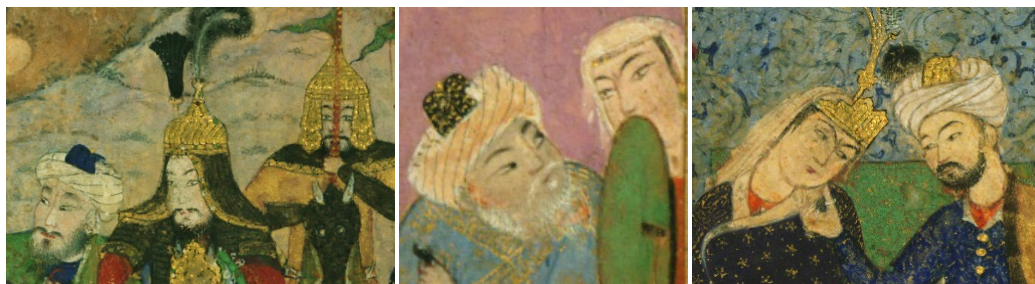
زرین، تقتمش نیز به خوارزم و آذربایجان چشم طمع داشت. او در هنگامی که تیمور مشغول کشورگشایی در ایران بود، چندین بار به خوارزم، بخارا و تبریز حمله کرد که خشم تیمور را برانگیخت و طی دو نبرد، طلعه سپاهش درهم شکست و از چنگ تیمور گریخت؛ بنابراین یکی از دلایلی که صحنه نبرد تقتمش و تیمور در نسخه‌های تیمورنامه پررنگ شده این است که این نبردها در همان مناطق کتابت بعضی از نسخه‌ها، یعنی فرارود اتفاق افتاده بودند.

درباره اهمیت جهانگیر (د. ۷۷۷ق. / ۱۳۷۶م.) در این نسخه‌ها نیز باید گفت که تیمور در میان چهار پسرش، او را از همه عزیزتر می‌داشت؛ چون مادرش در عقد دائمی‌اش بود. تیمور جانشین خود را نیز نه از میان دو پسر در قید حیاتش - شاه‌رخ و میرانشاه (د. ۸۱۰ق. / ۱۴۰۸م.) - بلکه از نسل جهانگیر انتخاب کرد. اولین انتخابش پسر جهانگیر، محمدسلطان (د. ۸۰۵ق. / ۱۴۰۳م.) بود که مادرش، خانزاده، از نسل چنگیز بود و پس از مرگ محمدسلطان، تیمور پسر دیگر جهانگیر، پیرمحمد (د. ۸۰۹ق. / ۱۴۰۷م.) را به عنوان وارث خود انتخاب کرد (Ghi-asian, 2018: 7). جالب است که در برخی نسخه‌های تیمورنامه صحنه مرگ جهانگیر نیز به تصویر کشیده شده است؛ اما هیچ تصویری از شاه‌رخ، پسر چهارم تیمور که چهار دهه تقریباً بر تمام قلمرو پدرش حکومت کرد، وجود ندارد.

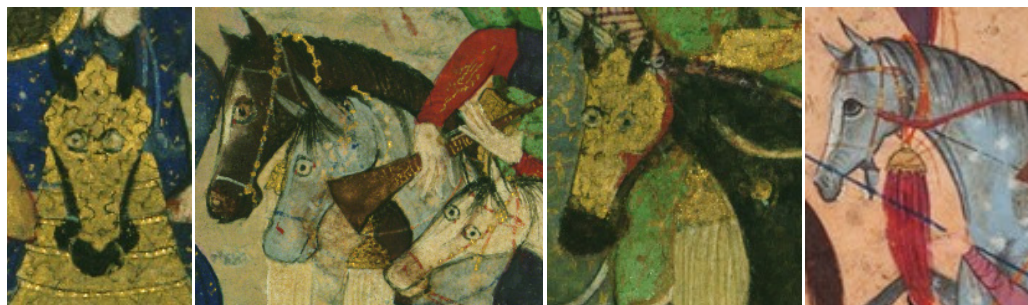
۴-۴. ویژگی‌های بصری نگاره‌ها

تاریخ تولید این نسخه‌ها بین بازه زمانی ۹۷۲-۹۴۰ق. است؛ دوره‌ای که نقاشی فرارود متأثر از سبک هرات و کمال‌الدین بهزاد بوده است (Ashrafi-Aini, 1979: 260). این تأثیرپذیری به‌طور ویژه در کتابخانه سلطنتی عبدالله‌خان در بخارا دیده می‌شود

جدول ۳. ویژگی‌های بصری نسخه‌های تیمورنامه مصور شده در فرارود (نگارندگان، ۱۴۰۴)

چهره‌ها و
سرپوش‌ها

سر اسبها

طبیعت

معماری

۵. نتیجه گیری

یکی از مهم ترین کانون های استنساخ تیمورنامه، قلمرو ابوالخیریان بوده است و مهم ترین مقصد آن ها دربارهای مغولان هند. جالب توجه است که خانات ابوالخیری بیش از سی نسخه خطی از آثار مولفان مختلف به مغولان هند پیشکش کرده اند. دقیقاً در مناطق فرارود و هند بود که شخصیت تیمور بیشترین محبوبیت را یافت؛ چراکه این دو سرزمین قلب حکومت او و جانشینان تیموری و شیبانی اش محسوب می شد. هنرمندان بخارا که در ربع آخر قرن دهم هجری با کاهش حمایت درباری مواجه شده بودند، بسیاری از نسخه های تیمورنامه را برای بازار پرسود هند تولید کردند و حتی برخی از آن ها الگوهای برای سبک نقاشی دربار اکبرشاه هند شدند.

نسخه های تیمورنامه دارای قطع کوچک و ویژگی های نسخه شناختی مشابهی هستند و از نظر آرایه ها و نگاره ها قابل مقایسه با نفایس هنری تولیدشده در دربار سلطان حسین

بایقرا نیستند. در میان هشت نسخه معرفی شده از تیمورنامه، ۲۷ نقاشی وجود دارد که میانگین تعداد نقاشی در هر نسخه حدود سه است. پرتکرارترین موضوعات در این نگاره ها، شکست تاقتمش خان، فتح هند و عروسی جهانگیر است. تکرار این مضامین ازسویی با الگوهای تصویری در دسترس هنرمندان- به ویژه ظفرنامه شرف الدین علی یزدی- مرتبط است و ازسوی دیگر نشان دهنده این موضوعات برای تولیدکنندگان این نسخه هاست. نبردهای تاقتمش خان در همان فرارود اتفاق افتاده بودند. هند یکی از مهم ترین مقاصد این نسخه ها بوده است و جهانگیر گرامی ترین فرزند تیمور بود.

نگاره های این نسخه ها، به ویژه آن هایی که برای عبدالله خان تولید شده اند، متأثر از سبک هرات و کمال الدین بهزاد هستند. البته فضاسازی تخت و ساده تری را به نمایش می گذارند که ناشی از سبک بومی هنرمندان فرارود است. از ویژگی های این نگاره ها می توان به چهره ها، دستارها و کلاه خودهای ازبکی،

(205)، ۹۸۰ ق. / ۱۵۷۳ م.، یک نگاره دوصفحه‌ای؛ ۴. کتابخانه سلیمانیه (ایاصوفیه ۳۰۳)، ۹۸۲ ق. / ۱۵۷۴ م.، یک نگاره؛ ۵. کتابخانه بادلین، دانشگاه آکسفورد (MS. Elliott 403)، ۹۸۳ ق. / ۱۵۷۵ م.، هفت نگاره؛ ۶. حراجی کریستی (۳۱ مارس ۲۰۲۲، رقم ۴)، ۹۹۰ ق. / ۱۵۸۲ م.، پنج نگاره؛ ۷. کتابخانه آزاد فیلادلفیا (Lewis O. 43)، ۹۹۱ ق. / ۱۵۸۳ م.، پنج نگاره؛ ۸. موزه ویکتوریا و آلبرت (MSL/1876/699)، ۹۹۴ ق. / ۱۵۸۶ م.، یک نگاره؛ ۹. کتابخانه چستربیتی (Per 264)، ۱۰۱۸ ق. / ۱۶۱۹ م.، پنج نگاره؛ ۱۰. انجمن آسیایی بنگال (شماره ۶۵۱)، ۱۰۴۱ ق. / ۱۶۳۲ م.، سه نگاره؛ ۱۱. کتابخانه ملی فرانسه (Suppl. persan 641)، هشت نگاره؛ ۱۲. کتابخانه ملی روسیه (PNS 411)، چهار نگاره؛ ۱۳. کتابخانه دانشگاه کمبریج (King's Pote 85)، شش نگاره؛ ۱۴. حراجی ساتبی (۲۳ اکتبر ۲۰۱۹، رقم ۱۴۰)، نه نگاره؛ ۱۵. کتابخانه ملی اتریش (Cod. Mixt 1161)، دو نگاره؛ ۱۶. کتابخانه ملی روسیه (Dorn 447)، پنج نگاره؛ ۱۷. حراجی کریستی (۸ اکتبر ۲۰۱۵، رقم ۴۳؛ ۱۷ آوریل ۲۰۱۷، رقم ۱۰۲)، پنج نگاره؛ ۱۸. حراجی کریستی (۲۱ آوریل ۲۰۱۶، رقم ۸۴)، یک نگاره؛ ۱۹. کتابخانه ملی ایران (شماره: ۵۱۹۱۰۶)، دوازده نگاره؛ ۲۰. سم فاگ، لندن (۲۱ آوریل ۲۰۱۶، رقم ۸۴)، سه نگاره؛ ۲۱. کتابخانه چستربیتی (Per 261)، شش نگاره؛ ۲۲. کتابخانه بریتانیا (Add. 7780)، هشت نگاره.

7- SS. Cyril and Methodius National Library.

۸- این نسخه به صورت آنلاین در دسترس است (تاریخ دسترسی: سپتامبر ۲۰۲۵):

thedigitalwalters.org/Data/WaltersManuscripts/html/W648/

9- Royal Asiatic Society.

منابع و مآخذ

- اِته، کارل هرمان (۱۳۳۷). *تاریخ ادبیات فارسی*. مترجم: صادق رضازاده شفق. تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
- بیانی، مهدی (۱۳۴۵-۱۳۴۸). *احوال و آثار خوش‌نویسان: نستعلیق‌نویسان*. ۳ جلد، تهران: دانشگاه تهران.
- صفا، ذبیح‌الله (۱۳۹۱). *تاریخ ادبیات در ایران*. جلد سوم، تهران: فردوس.

اسب‌هایی با پوزه‌های مکعبی‌شکل، درختان شکوفه‌زده، گل‌بوته‌های درشت‌نقش، آسمان لاجوردی و خاکریز طلایی اشاره کرد.

در پایان، می‌توان گفت که تیمورنامه هاتفی، با وجود سادگی زبان و ماهیت حماسی عامیانه‌اش، به‌مثابه ابزاری سیاسی- فرهنگی در بازتولید و انتقال تصویر تیمور به‌عنوان نمادی از مشروعیت و قدرت عمل کرده است. نسخه‌های تیمورنامه کتابت‌شده در فرارود، گواهی ملموس بر شبکه هنری و تجاری فرامرزی شکل‌گرفته میان فرارود، خراسان و هند در سده دهم هجری قمری هستند. نه‌تنها ابوالخیریان که خود را وارثان چنگیز می‌دانستند؛ بلکه مغولان هند، که نسب خود را به تیمور می‌رساندند و حتی عثمانیان که رقیبان تاریخی تیموریان بودند، همگی از این اثر به‌عنوان ابزاری برای تعریف هویت حکومتی خود بهره بردند.

سپاسگزاری

از دکتر جیمی کامستاک- اسکپ و پروفسور چارلز ملویل به‌خاطر حمایت‌های علمی بی‌دریغ و تسهیل دسترسی به منابع و نسخه‌های خطی مصور مرتبط سپاسگزاریم. مشارکت ایشان نقش تعیین‌کننده‌ای در ارتقای کیفیت این مقاله داشته است.

پی‌نوشت‌ها:

- ۱- حک: تاریخ حکومت.
- ۲- د: درگذشت.
- ۳- برای نسخه خزینه ۱۴۸۸، ر. ک. Comstock-Skipp, 2023a.
- ۴- میشل برناردینی فهرستی از ۱۴۱ نسخه تیمورنامه را ارائه داده است (Appendix 1, 2003).
- ۵- پس از آنکه عبیدالله خان هرات را در سال ۹۳۵ ق. / ۱۵۲۹ م. تصرف کرد، محمود و پدرش خواجه اسحاق به بخارا برده شدند. برای خواجه محمود، ر. ک. قاضی میراحمد، ۱۳۶۶: ۸۴؛ بیانی، ۱۳۴۸، ج ۳: ۸۸۰-۸۷۶؛ Melville 2021, 1128.
- ۶- سایر نسخه‌های مصور شناخته‌شده از تیمورنامه چنین هستند: ۱. کتابخانه بریتانیا (Or. 2838)، ۹۴۵ ق. / ۱۵۳۸ م.، سه نگاره؛ ۲. کتابخانه دانشگاه کمبریج (Add. 1109)، ۹۵۰ ق. / ۱۵۴۴ م.، هشت نگاره؛ ۳. کتابخانه دانشگاه کمبریج (Add.

- Bernardini, Michele. (2003b). "Hātifi's Tīmūrnāmeḥ and Qāsimī's Shāhnāmeḥ-yi Ismā'īl: Considerations for a Double Critical Edition," In: *Society and Culture in the Early Modern Middle East: Studies on Iran in the Safavid Period*, ed. Andrew J. Newman, 3-18. Leiden, Boston: Brill.
- Bernardini, Michele. (2008). *Mémoire et propagande à l'époque timouride*. Studia Iranica, Cahier 37. Paris: Association pour l'Avancement des Études Iranienne.
- Binbaş, İlker Evrim. (2016). *Intellectual Networks in Timurid Iran: Sharaf al-Dīn 'Alī Yazdī and the Islamic Republic of Letters*. New York: Cambridge University Press.
- Brand, Michael and Glenn D. Lowry. (1985). *Akbar's India: Art from the Mughal City of Victory*. New York: Asia Society Galleries.
- Browne, Edward G. (1896). *A Catalogue of the Persian Manuscripts in the Library of the University of Cambridge*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Comstock-Skipp, Jaimee K. (2022). "Scions of Turan: Illustrated Epic Manuscripts of the 16th-Century Abū'l-Khairid Uzbeks and Their Cross Dynastic Exchanges," Unpublished PhD dissertation, University of Leiden.
- Comstock-Skipp, Jaimee K. (2023a). "From the Khan to the Sultan: The Abu'l-Khairid Shāhnāma in the Topkapı Palace Library (H.1488) and Manuscript Production and Presentation under 'Abdullah bin Iskandar Khan," *Muqarnas* 40, no. 1: 273-314.
- Comstock-Skipp, Jaimee K. (2023b). "The 'Iran' Curtain: The Historiography of Abu'l-Khairid (Shaybanid) Arts of the Book and the 'Bukhara School' during the Cold War," *Journal of Art Historiography* 28: 1-26.
- غیاثیان، محمدرضا (۱۴۰۳). «هفت آفت در پژوهش‌های هنری ایران»، *رهپویۀ هنرهای صناعی*، شماره ۱۳، صص. ۵۵-۶۸.
- قزوینی، ملا عبدالنبی فخرالزمانی (۱۳۴۰). *تذکرۀ میخانه*. به تصحیح احمد گلچین معانی، تهران: شرکت نسبی حاج محمدحسین اقبال و شرکا.
- منشی قمی، قاضی میراحمد بن شرف‌الدین حسین (۱۳۶۶). *گلستان هنر*. به تصحیح احمد سهیلی خوانساری، تهران: کتابخانه منوچهری.
- منصوری، فیروز (۱۳۶۶). *فهرست/اسامی و آثار خوش‌نویسان قرن دهم هجری قمری و نقد و بررسی گلستان هنر*. تهران: گستره.
- نوایی، میرنظام‌الدین امیرعلیشیر (۱۳۶۳). *مجالس/انفایس*. به کوشش علی‌اصغر حکمت، تهران: کتابخانه منوچهری.
- هاتفی، عبدالله (۱۹۵۸). *تیمورنامه*. به تصحیح ابوهاشم سیدیوشع، هند: مدرّس.
- Arberry, Arthur John and B. W. Robinson. (1962). *The Chester Beatty Library: A Catalogue of the Persian Manuscripts and Miniatures*, Vol. 3, MSS. 221-398. Dublin: Figgis.
- Ashrafi-Aini, Mukaddema Mukhtarovna. (1979). "The School of Bukhara to c. 1550," in: *The Arts of the Book in Central Asia, 14th-16th Centuries*, edited by Basil Gray, 249-272. London: Serindia Publication.
- Bahari, Ebadollah. (2003). "The Sixteenth Century School of Bukhara Painting and the Arts of the Book," in: *Society and Culture in the Early Modern Middle East: Studies on Iran in the Safavid Period*, edited by Andrew J. Newman, 251-263. Leiden: Brill.
- Bernardini, Michele. (2003a). "Hātēfī, 'Abd-Allāh," *Encyclopaedia Iranica*, Vol. XII, Fasc. 1: 55-57.

- Melville, Charles. (2018). "Notes on Some Manuscripts of Hatifi's Timurnama in Cambridge University Collections," *Asiatica*, 12/2: 54-68.
- Melville, Charles. (2019). "Visualising Tamerlane: History and Its Image," *Iran: Journal of the British Institute of Persian Studies* 57, no. 1: 83-106.
- Melville, Charles. (2021). "On Some Manuscripts of Hatifi's Timurnama," in: *Exploring Written Artefacts, Objects, Methods, and Concepts*, edited by Michael Friedrich, Harunaga Isaacson & Jörg B. Quenzer, 1123-1146. Berlin, Boston: Walter de Gruyter.
- Rieu, Charles. (1895). *Catalogue of the Persian Manuscripts in the British Museum*. London: British Museum.
- Robinson, B. W. (1958). *A Descriptive Catalogue of the Persian Painting in the Bodleian Library*. Oxford: Oxford University Press.
- Robinson, B. W. (1976). *Persian Miniature Painting from the Collections in the British Isles*. London: Her Majesty's Stationery Office.
- Schmitz, Barbara. (2000). "Bukhara, VI. The Bukharan School of Miniature Painting," in: *Encyclopædia Iranica*, Vol. IV, Fasc. 5: 527-530.
- Sims, Eleanor. (1990-91). "Ibrāhīm-Sultān's Illustrated Zafar-nāmeḥ of 839/1436." *Islamic Art* 4: 175-217.
- Soudavar, Abolala (1992). *Art of the Persian Courts: Selections from the Art and History Trust Collection*. New York: Rizzoli.
- Szuppe, Maria. (1999). "Lettres, patrons, libraires. L'apport des recueils biographiques sur le rôle du livre en Asie centrale aux XVIe et XVIIe siècles," *Cahiers d'Asie centrale* 7: 99-115.
- Titley, Norah M. (1977). *Miniatures from Persian Manuscripts: A Catalogue and Subject Index*
- Dickson, Martin Bernard and Stuart Cary Welch. (1981). *The Houghton Shahnameh*. Cambridge, MA: Fogg Art Museum, Harvard University.
- Dodkhudoeva, Lola and Francis Richard. (2023). *Le Siècle des Shibanides en Asie Centrale, Pouvoir, légitimité et arts du livre sous les Khans shibanides (906-1007/1500-1599)*. Roma: Istituto per l'Oriente C.A. Nallino.
- Dorn, Bernhard and Reinhold Rost. (1852). *Catalogue des manuscrits et Xylographes orientaux de la Bibliothèque Impériale Publique de St. Pétersbourg*. St. Pétersbourg: L'Académie Impériale des Sciences.
- Galerkina, Olimpiada. (1980). *Mawarannahr Book Painting*. Leningrad: Aurora Art Publishers.
- Ghiasian, Mohamad Reza. (2018). *Lives of the Prophets: The Illustrations to Hafiz-i Abru's "Assembly of Chronicles"*. Leiden, Boston: Brill.
- Karatay, Fehmi Edhem. (1961). *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Farsça Yazmalar Kataloğu*. İstanbul: Topkapı Sarayı Müzesi.
- Kühnel, Ernst. (1939). "History of Miniature Painting and Drawing." In *A Survey of Persian Art*, ed. A. U. Pope & P. Ackerman, 1829-1897. London: Oxford University Press.
- Madraimov, A., Sh. Musaev and E. Ismailova. (2001). *Oriental Miniatures: The Collection of the Beruni Institute of Oriental Studies of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan: Volume 1, 14th-17th Centuries*. Tashkent: The Beruni Institute of Oriental Studies.
- Melville, Charles. (2012). "The Mongol and Timurid Periods, 1250-1500." In *Persian Historiography*, vol. 10 of *A History of Persian Literature*, ed. Charles Melville, 155-208. London: I.B.Tauris.

of Paintings from Persia, India and Turkey in the British Library and the British Museum. London: British Museum Publications.

- URL 1: Bregel, Yuri. (2009). "Abu'l-Khayrids," in: *Encyclopædia Iranica*, online edition, available at www.iranicaonline.org/articles/abul-khayrids-dynasty (accessed on September 18, 2025).
- URL 2: <https://harvardartmuseums.org/collections/object/174810> (last accessed: February 2026).
- URL 3: www.thedigitalwalters.org/Data/WaltersManuscripts/html/W648/ (last accessed: February 2026).